

Ime	starost	poklic	roj.kraj, op.
Britanci			
1. Pitteri Carmel	21	mornar	otok Naduz-Malta
2. Seichel Spiridon	25	premog. delavec	otok Gozo-Malta
3. Buttgieg Josef	20	mornar	Cospicus-Malta
4. Lerges Mohamed	21	pečar	Malta Kala-Malta
Milanović Jakob	Sviligoj Josef	Milanović Ilir	
Markošič Anton	Saksida Johann	Muha Lorenz	
Osak Josef	Saksida Franz	Kirac Anton	
Ocepek Johann	Sinković Josef	Sulič Franz	
Odan Anton	Schreitzl Johannes	Zupar Maximilian	
Perman Mathias	Sablonnig Franz	Rerestazi Marco	
Poldrugac Viktor	Sgubin Johannes	Amer Jacob	
Pfeifer Viktor	Sedej Anton	Amer Gassan	
Pokazan Oskar	Sangubin Josef	Ali Brachim	
Pokor Johann	Schrell Bortolomeus	Haschim Gellatim	
Puspan Johann	Taurer Tesiena	Mustafa Jakob	
Prima Georg	Luci Peter	Seimer Hubsches	
Preka Karl	Luk Johann	Serafino Josef	

10. ZAL; ibidem; Prošnja Petra Lacija, Serafino Josefa, Prima Georga, Karla Preke in Luka Matije na komando v Graz, z 15.2.1915. — 11. ZAL; ibidem, Poročilo vojne komande iz Graza o sklepih inšpekcije garnizonskega zopora v Ljubljani, poslato vojno-garnizijskem zoporu v Ljubljani z datumom 20.1.1915. ZAL; ibidem, seznam zapornikov, z dne 21.2.1915: Akčoin Franz, Asman Paul, Cudor Viktor, Cerovšek Rudolf, Gerbec Josef, Gregorčič Franz. — 12. ZAL; ibid. V zvezi z Simič Milojem je

ohranjena njegova prošnja z dne 15.2.1915, v kateri prosi, naj ga konfirirajo v Trstu, ker da ima tam družino in vse »interese«. Simič je bil namreč od začetke vojne srbski trgovski konzul v Trstu. V prošnji tudi obljublja, da bi se v Trstu vedel lojalno in da ne bi imel stikov, ki bi bili sovražni Avstriji. Prošnja je bila odbita. — 13. ZAL; VARIA V., Vojni urad, fascikel 140 – telegram kapetana Kerna okrajnemu načelstvu v Waidhofen na Thayu, z dne 29. 3. 1915. — 14. ZAL; ibid. – sporočilo kapetana Kerna voj. nadzornemu uradu na Dunaju o transportu Mitka in Stanislava, 7.4.1915 v Kufstein. Zahteva se kom. etapne ostaje Ljubljana o dodelitvi spremstva; oba dokumenta, z dne 6.4.1915. — 15. Jutro, 11.12.1921; članek z naslovom »Soba št.4«, podpisan s kraticami V.K. (Viktor Knaflič). — 16. To je ocena arh. Krambergerja z zavoda za spomeniško varstvo in tak vtis sem dobil tudi jaz ob ogledu danega prostora. — 17. To stanje je sicer navedeno v zdravniškem poročilu z dne 19.11.1915 a je gotovo bilo tako tudi prej – vse do leta 1916. — 18. Vsi citati v tem poglavju iz Jutra, 11.12.1921 »Soba št. 4«. — 19. Članki, ki si izmenoma sledijo v Jutru in Jugoslaviji od 11.12.1921 do konca decembra tega leta. — 20. Franc Dobrovolje – Cankarjev album (Obzorja Maribor). — 21. J. Pleterški – Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917, Arhivsko društvo Slovenije, Viri 1. — 22. Divizijsko sodišče v Trstu eksponirano v Ljubljani, Poljanska cesta 28 – naslov naveden v raznih dokumentih npr. v obsodbi J. Trelca, z dne 25.12.1914 in tudi v več dopisih komandanta Kerna.

RAZVOJ INDUSTRIJE V SLOVENIJI V LETIH 1918–1941

FRANCE KRESAL

V 20-letnem obdobju industrijskega razvoja Slovenije v stari Jugoslaviji se je razvilo 856 industrijskih obratov tovarniškega pomena, v katere je bilo investirane 2,2 milijarde dinarjev osnovnega kapitala. Po številu obratov so sicer prevladovala manjša podjetja, večina kapitala pa je bilo investirane v nekaj res velikih podjetij, in prav ta podjetja je obvladoval tuj kapital. 68 odstotkov vsega kapitala je bilo investirane v tista podjetja, ki so bila sicer ustanovljena še pred letom 1918, v okviru stare Jugoslavije pa so izrabila ugodne razmere in zelo razširila svoje obrate v Jugoslaviji. V mnogih primerih gre za podružnice tujih firm.

Razvoj industrije je omogočila akumulacija kapitala v domačih denarnih zavodih, ki se je v prvi polovici dobe stare Jugoslavije podvojil na vsake štiri leta in je leta 1930 znašal 4,5 milijarde dinarjev, nato se je med gospodarsko krizo zmanjšal in je leta 1936 znašal le še 3,5 milijard. Gospodarsko dejavnost, zlasti gradbeno, so v veliki meri omogočali tudi razni fond (državni in bankovinski cestni fond, melioracijski fond in sklad za javna dela; tudi rezervni fond ustanov pokojninskega zavarova-

nja in zavarovalnic). Tuji kapital je bil najpogosteje udeležen v osnovnih glavnica delniških družb, največji del kapitala pa je bil vložen v obliki kreditov.

Prometne razmere so bile v Sloveniji razmeroma ugodne za razvoj industrije. Železniško omrežje je bilo že zgrajeno in je v glavnem zadovoljevalo prometne potrebe. Nove proge so bile zgrajene samo tri (Ormož–Murska Sobotna, Rogatec–Krapina in Trebnje–Sevnica) v dolžini 60 km (v Jugoslaviji 1416 km). Vse železnice so bile državne, odkar je leta 1923 Jugoslavija odkupila naš del Južnih železnic, od domačih železniških družb pa Dolenjske železnice in lokalke Velenje–Dravograd, Ljutomer–Radgona ter progi za Tržič in Vrhniko. Cestno omrežje je bilo za takratne razmere dovolj gosto, ni pa bilo zadovoljivo stanje cest. PTT promet je bil v Sloveniji razmeroma dobro razvit, najbolj pošta in telegraf, telefonija se je bolj razvila šele v tridesetih letih, ko sta Ljubljana in Maribor dobila avtomatski telefonski centrali. Od leta 1928 se je razvijala tudi radiofonija.

Razvoj industrije je omogočila tudi elektrifikacija Slovenije, ki se je začela že pred prvo

svetovno vojno, intenzivno pa se je izvajala po njej. Do let pred drugo svetovno vojno so bila elektrificirana vsa industrijska središča in velik del podeželja. Večji del elektrifikacije so izvedle KDE in Fala; izvajale so jo tudi številne lokalne elektrarne, tudi mnoga večja industrijska podjetja so imela svoje kalorične in vodne elektrarne. Leta 1929 je bila na račun nemških reparacij zgrajena nova velika termoelektrarna pri državnem rudniku Velenje, čez nekaj let je TPD zgradila v Trbovljah elektrarno s trikrat večjo zmogljivostjo. Za razvoj industrije v Sloveniji je bilo elektrike dovolj ob zadostnih količinah domačega premoga. Leta 1918 so slovenski premogovniki zaposlovali 8.382 rudarjev, ki so nakopali okrog 1 milijon ton premoga. Do leta 1924 je premogovništvo hitro napredovalo, količina nakopanega premoga se je podvojila, število rudarjev pa povečalo na 12.773. Sledila je kriza v zaposlovanju, ki pa ni bila posledica manjšega povpraševanja, pač pa modernizacije in večjega izkoriščanja rudarjev. Leta 1924 je prišlo na enega rudarja 147 ton nakopanega premoga, leta 1929 pa 220 ton. Zmanjšanje produkcije premoga zaradi manjšega povpraševanja je sledilo šele po letu 1929, kar je povzročilo novo brezposelnost rudarjev. Glavna potrošnika premoga sta bila železnica in industrija. Pred I. svetovno vojno in prva leta po njej so železnice konsumirale skoraj 2/3 na kopanega premoga, po letu 1929 pa le še 1/3. Ostale količine premoga je porabila industrija, precejšen del pa tudi termoelektrarne v Trbovljah in Velenju.

Premogovnik Trbovlje je bil odkrit že v začetku 19. stoletja, na pomenu pa je pridobil šele po izgradnji Južne železnice, kar velja tudi za Zagorje in Hrastnik. Leta 1925 je bilo v Trbovljah zaposlenih 5.100 rudarjev, nato je sledilo odpuščanje in polovica rudarjev je izgubila delo. V dobi najhujše krize je bilo zaposlenih le 2.400 do 2.500 rudarjev, pa še ti niso bili polno zaposleni, delali so le po 3 do 4 dni v tednu. Tudi po krizi se kljub povečani proizvodnji število zaposlenih rudarjev ni bistveno dvignilo in je doseglo največ 2.600 rudarjev. Rudnik Zagorje je še starejši, največji razvoj pa je dosegel šele po I. svetovni vojni. Največja produkcija je znašala okrog 280.000 ton premoga, zaposlenih je bilo okrog 750 rudarjev. Enako število rudarjev je zaposloval tudi premogovnik Hrastnik, premogovnik v Brestanici je na dnevnem kopu zaposloval okrog 320 rudarjev, Brezno – Huda jama okrog 400, premogovnik v Kočevju pa prva leta po vojni okrog 1.200, po letu 1930 pa le še okrog 100 rudarjev. Državni rudnik Velenje se je razvil po I. svetovni vojni, zlasti še, ko je bila leta 1928 zgrajena termoelektrarna. Njegova največja produkcija je znašala 200 tisoč ton premoga. Tudi premogovniki Laško, Zabukovica, Šentjanž in Kanižarica so se prav

razvili šele po I. svetovni vojni. Najvišja produkcija vsakega od teh rudnikov se je gibala od 60 do 70 tisoč ton premoga letno.

Vsi pomembnejši premogovniki so bili združeni v Trboveljski premogokopni družbi (TPD), ki je bila ustanovljena 1873. leta na Dunaju. Ustanovila jo je Dunajska banka (Wiener Bankverein). Kapital je bil avstrijski, do leta 1918 pa ga je zamenjal francoski. Trboveljska premogokopna družba je imela rudnike v Trbovljah, Zagorju, Hrastniku, Brestanici, Libojah, Hudi jami, Kočevju in Krapini. Razen tega je imela moderno opremljeno cementarno in kamnolom v Trbovljah, opekarne v Trbovljah in Brestanici in termoelektrarne v Trbovljah, Zagorju in Brestanici.

Razen pridobivanja premoga je bilo v rudarstvu pomembno še pridobivanje svinca. Podjetje v Mežici je bilo eno največjih tovrstnih rudarsko metalurških podjetij v Jugoslaviji in je zaposlovalo okrog 1000 delavcev, rudarjev in metalurgov. Rudnik in topilnica svinca v Litiji pa sta že v dvajsetih letih prenehala obratovati. Po I. svetovni vojni je podjetje v Mežici kupila angleška družba The Central European Mines Limited s sedežem v Londonu. Ta družba je obrat obnovila in modernizirala, zgradila je 6 novih elektrarn s skupno močjo 2055 kW. Letna proizvodnja je znašala do 90.000 ton svinčene rude in okrog 10 tisoč ton svinca, ki ga je 80 % izvažala. Podjetje je zaposlovalo 800 do 1.000 delavcev, za rudarje je bilo v Mežici zgrajenih 149 stanovanjskih hiš s 500 stanovanji.

Železarska industrija je ena najstarejših na Slovenskem. Velik del te industrije je združevala Kranjska industrijska družba, ki je bila ustanovljena leta 1869 v Ljubljani, in je do konca 19. stoletja združila skoraj vse železarstvo na Gorenjskem (razen Kroke in Kamne gorice) in leta 1897 začela graditi velike plavže v Škednju pri Trstu. V letih stare Jugoslavije je imela KID na Jesenicah 5 visokih peči za pridobivanje surovega jekla in livarno za sivo in jekleno litino, na Javorniku valjarno in v Dobravi tovarno elektrod. Kapaciteta podjetja je znašala okrog 70.000 ton surovega jekla, ki ga je v svojih obratih predelala v končne izdelke in polizdelke. Zaposlenih je bilo 2.500 do 3.500 delavcev. Podjetje KID je ustanovil domač kapital, pozneje je v njem prevladal nemški, po I. svetovni vojni pa italijanski. Leta 1929, tik pred ekonomsko krizo, so delnice Kranjske industrijske družbe prišle v posest domačega konzorcija s celjskim industrijalcem Westnom na čelu.

Druga velika železarna v Sloveniji je bila Jeklarna grofa Thurnskega na Ravnah. Podjetje je bilo ustanovljeno leta 1747. Leta 1927 je bilo preosnovano v delniško družbo. Podjetje je imelo 8 visokih peči s kapaciteto okrog 15.000 ton jekla in jeklenih izdelkov. Podjetje je zaposlovalo 600 do 1.000 delavcev.

Železarna Štore pri Celju je bila ustanovljena leta 1877 kot Rudnik in železarna Štore d.d. Pozneje je bil rudnik opuščen. Železarno so razširili in modernizirali. Kapaciteta železarne je bila okrog 20 tisoč ton železa in jekla ter končnih izdelkov. Železarna je ob polnem obratovanju zaposlovala okrog 500 delavcev.

Kovinska industrija ni bila tako koncentrirana. V Sloveniji je bilo 43 večjih obratov kovinske industrije. Omenili bomo samo pomembnejše. A. Westen, tovarna emajlirane posode v Celju, je bila ena največjih. Ustanovljena je bila leta 1894, leta 1924 se je preosnovala v delniško družbo z 20 milijoni dinarjev osnovne glavnice. Letna kapaciteta tovarne je znašala 450 do 500 vagonov emajlirane posode in drugih kovinskih izdelkov. Zaposlovala je 1.200 do 1.600 delavcev. Saturnus d.d., tovarna pločevinaste embalaže v Ljubljani, je bila ustanovljena leta 1921. Zaposlovala je okrog 150 delavcev. Strojne tovarne in livarne d.d. v Ljubljani so bile ustanovljene leta 1919 z združitvijo podjetij Tönies, Sammassa in Žabkar. Tovarna je izdelovala stroje za obdelavo lesa, vodne turbine, transmisije, armature in zvonove, zaposlovala je okrog 450 do 500 delavcev. Štajerska železno industrijska družba s tovarno orodja v Zrečah je bila ustanovljena leta 1920. Zaposlovala je 150 do 180 delavcev. Železarna Muta, ki je izdelovala orodje, je zaposlovala okrog 180 delavcev. Titan, d.d. Kamnik je bilo podjetje ključavničarskih in kovinskih izdelkov. Ustanovljen je bil leta 1896. Tovarna je zaposlovala okrog 300 delavcev.

To so bila samo pomembnejša podjetja. V glavnem je bila kovaška industrija razvita v Kropi, Kamni gorici, Trziču, Lovrencu na Pohorju, Slovenj Gradcu in na Muti. Od tovarn kmetijskega in drugega orodja je treba omeniti še tovarno bakrenih izdelkov, sedanji Impol.

Tekstilna industrija je naredila v Sloveniji največji razvoj v letih 1918 so 1941. Ob nastanku stare Jugoslavije so bile v Sloveniji pomembnejše le tekstilne tovarne v Trziču, Litiji in Preboldu z okrog 1.350 zaposlenimi delavci. Leta 1939 jih je bilo 1.067, tekstilnih delavcev pa okrog 17.000. Nastali so novi tekstilni centri v Kranju, Mariboru in Celju. Pomembnejše tovarne so bile naslednje: bombažna predilnica v Trziču je bila osnovana leta 1885 kot last avstrijskega in švicarskega kapitala. Zaposlovala je okrog 1.000 delavcev. Tkalnica v Preboldu in predilnica v Litiji sta bili združeni v koncernu Mautner. Prva je bila ustanovljena leta 1842, druga pa leta 1886. Družba je bila last nemškega kapitala. Obe tovarni sta zaposlovali v letih stare Jugoslavije okrog 1.000 delavcev.

V Kranju je bilo po nastanku stare Jugoslavije zgrajeno 8 pomembnejših tekstilnih tovarn, ki so leta 1939 zaposlovale nekaj čez

4.000 delavcev. Največje so bile Jugobruna, Jugočeška in Intex, vse last tujega kapitala, prvi dve češkega, zadnja pa poljskega. Jugočeška d.d. Kranj je bila ustanovljena leta 1923. Osnovni kapital je znašal 60 milijonov dinarjev. Kapaciteta tovarne je znašala letno po 9,5 milijonov metrov tkanin v vrednosti 85 milijonov din. Leta 1939 je zaposlovala 990 delavcev Intex je bilo podjetje poljskega kapitala. Ustanovljeno je bilo leta 1926. Osnovni kapital je znašal 13 milijonov din. Tovarna je leta 1939 zaposlovala 715 delavcev. Največja tekstilna tovarna v Kranju je bila Jugobruna. Ustanovljena je bila leta 1928, osnovni kapital je znašal 36 milijonov din, vrednost letne proizvodnje pa preko 100 milijonov din. Tovarna je leta 1939 zaposlovala 1650 delavcev.

V Mariboru pred I. svetovno vojno ni bilo tekstilne industrije. Po nastanku stare Jugoslavije pa je bilo zgrajenih 15 pomembnejših tekstilnih tovarn, ki so leta 1939 zaposlovale nekaj čez 7.000 delavcev. Največje so bile Doctor in drug, Hutter, Rossner in Ehrlich. Tekstilno podjetje Doctor in drug, je bilo ustanovljeno leta 1922. Osnovni kapital je znašal 52,7 milijonov dinarjev, bil je češki. V tovarni je leta 1939 1.600 delavcev izdelalo za okrog 100 milijonov din tekstilnega blaga. Podjetje Hutter in drug je bilo ustanovljeno leta 1926. Osnovni kapital je znašal 52 milijonov dinarjev, bil je domač in deloma avstrijski. Vrednost letne proizvodnje tovarne je znašala okrog 100 milijonov din. Leta 1939 je bilo zaposlenih 1500 delavcev. Tekstilno podjetje Marko Rossner je bilo ustanovljeno leta 1932. Leta 1939 je okrog 1.000 delavcev proizvedlo za 35 milijonov blaga. Pomembnejši tekstilni tovarnarji v Mariboru so bili še Ehrlich, Zelenka in Mautner.

V Ljubljani in njeni okolici se je razvilo 7 večjih tekstilnih tovarn (Stora 1919, Eifler 1929, Induplati Jarše 1923, Kocjančič Domžale 1923, Beer, Hribernik Šentvid 1930), v Laškem, Kočevju in v Novem mestu po dve tovarni in v Medvodah, Žalcu, Majšperku, Ptuj, Mežici in Šenpetru po ena tekstilna tovarna.

Usnjarska in čevljarska industrija je bila razvita v Ljubljani, Mariboru, Šoštanj, Slovenskih Konjicah, Kranju, Trziču, na Vrhniki, v Kamniku, v Šmartnem pri Litiji, Mokronogu, Ptuj, Ljutomeru in Slovenj Gradcu. Pomembnejša podjetja so bila naslednja: Tovarno čevljev Peko je v Trziču leta 1903 ustanovil slovenski podjetnik iz Ribnice Peter Kozina. Razen tovarne je imelo podjetje še 50 raznih prodajalnih čevljev. Tovarna je leta 1938 zaposlovala 300 delavcev. Tovarna usnja Franc Woschnagg in sinovi d.d. v Šoštanju je bila največja usnjarna v Jugoslaviji. Tovarna je bila ustanovljena leta 1788. Leta 1938 je zaposlovala 400 delavcev. Tovarna usnja v Slovenskih Konjicah je bila ustanovljena leta

1750. Izdelovala je kvalitetno kromovo usnje. Leta 1938 je zaposlovala 150 delavcev. Mokronoška tovarna usnja je bila ustanovljena leta 1828. Lastnik je bil Franc Penca. Tovarna je leta 1911 pogorela in je bila nato obnovljena. Leta 1930 jo je kupil Savelj Kalin. Tovarna je izdelovala podplate, gornje usnje in fino galanterijsko usnje. Zaposlenih je bilo okrog 200 delavcev.

Tovarne za izdelovanje papirja in celuloze so bile v Vevčah, Radečah, Goričanah, na Količevem, v Sladkem vrhu in v Vidmu pri Krškem. Kartonažna industrija se je razvila v Ljubljani, Mariboru, Sladkem vrhu in v Tržiču. Največje papirniško podjetje so bile Združene papirnice Vevče, Goričane in Medvode d.d. s sedežem v Ljubljani. Delniška družba je bila ustanovljena leta 1870. Osnovni kapital je znašal 25 milijonov din in večina delnic je bila v domačih rokah. Leta 1938 je podjetje v svojih tovarnah zaposlovalo 700 delavcev. Bonačeva kartonažna tovarna v Ljubljani je bila ustanovljena leta 1920. Podjetje je imelo kartonažno tovarno v Ljubljani in tovarno za papir in lepenko v Količevem pri Ljubljani. Tovarna je bila moderno opremljena in je leta 1938 zaposlovala 240 delavcev. Sladkogorska tovarna lepenke in papirja je bila ustanovljena že leta 1882, vendar je večkrat menjala lastnike in vsak je tovarno po svoje reorganiziral. Temeljita modernizacija je bila izvedena leta 1926 in potem je tovarna zaposlovala okrog 250 delavcev.

Kemična industrija se je razvila predvsem po I. svetovni vojni. Umetna gnojila so izdelovali v Rušah in Hrastniku. Tovarne strojil so bile v Majšperku, Medvodah in v Sevnici. Industrija mila in pralnih sredstev se je razvila v Mariboru. V Kranju se je razvila tovarna gumijastih izdelkov. V Ljubljani sta bili pomembni Kemična tovarna in Tovarna kleja. Omeniti velja še mestni plinarni v Ljubljani in Mariboru.

V razvoju gradbene industrije so bile najpomembnejše opekarne, cementarne in apnenice. Proizvodnja glinaste opeke se ni uspešno razvijala zaradi konkurence opeke iz Kikinde. Lepo pa sta se razvili tovarni šamotne opeke na Štorah in na Jesenicah. Moderna in velika cementarna je obratovala v Trbovljah. V Zidanem mostu in v Dovjem na Gorenjskem pa sta cementarni prenehali obratovati. Apnenice industrijskega značaja so bile v Kresnicah, Zagorju, Trbovljah in Celju. Keramična industrija je bila razvita v Petrovčah pri Celju in Bršljinu pri Novem mestu. Tovarne stekla so bile v Hrastniku, Rogaški Slatini in Zagorju. Veliko delavcev je bilo zaposlenih v kamnolomih, posebej velja omeniti granitolome na Pohorju. H gradbeni dejavnosti moramo prištevati tudi večja gradbena podjetja, kot so bila na primer Tönies, Dukič, Josip Dedek, Slograd in Stavbna družba v Ljubljani in Splošna

stavbna družba v Mariboru.

Živilska industrija se je razvila predvsem v smeri končnih izdelkov. Mlinska industrija je nazadovala. S prehodnimi težavami se je borila tudi pivovarniška industrija; pivovarne so bile v Ljubljani, Mariboru in Laškem. Omeniti je treba še Kolinsko v Ljubljani, oljarne v Kranju in Slovenski Bistrici ter luščilnico riža v Ljubljani. Pivovarno Union v Ljubljani so leta 1867 ustanovili bratje Kozler; leta 1909 se je preosnovala v delniško družbo. Osnovna delniška glavnicca je znašala 20 milijonov din. Leta 1932 je vse pivovarne hudo prizadelo povišanje trošarinskega davka na pivo. Zaradi višjih cen se je potrošnja zmanjšala za 3/4. Letna kapaciteta pivovarne je bila 200.000 hl piva. Mariborska pivovarna je bila ustanovljena leta 1780. Bila je last družine Tscheligi iz Beljaka na Koroškem. Kolinska tovarna hranil v Ljubljani je bila ustanovljena leta 1909, ko je češka firma iz Kolina kupila ljubljansko tovarno cikoriije od Ivana Jelačina. Izdelovala je cikoriijo, razne žitne in sladke kave ter kavine nadomestke. Zaposlovala je okrog 50 delavcev.

V letih 1919–1923 je bilo ustanovljenih največ novih podjetij. To so bila leta inflacije in valutno zelo nestabilna. Za ekonomski položaj delavstva so bila to najhujša leta. Zaradi inflacije se je vrednost dinarja zmanjšala vsako leto za okrog 30 odstotkov, še bolj pa je naraščala druginja osnovnih življenjskih potrebščin. Zato so bila v teh letih številna mezdna gibanja za zvišanje plač; stavke so bile množične in ostre ter večinoma tudi uspešne. Gmotni položaj delavstva pa se kljub doseženemu zvišanju mezd za 20 do 30 odstotkov ni izboljšal zaradi rastoče druginje. Število zaposlenih delavcev je v teh letih hitro naraščalo.

V naslednjem obdobju je prišla krajša deflacijska kriza, ki pa za razvoj industrije ni imela hujših posledic. Leta od 1925 do 1930 so bila konjunkturna za razvoj skoraj vsega gospodarstva. Premogovništvo pa je leta 1925 zašlo v hujšo krizo, ki je mnoge rudarje pognala v izseljenstvo. Gmotni položaj večine ostalega delavstva pa se je v teh letih nekoliko izboljšal. Mezdni sistem je bil v tem obdobju dokaj ustaljen, mezdnih gibanj in stavk je bilo manj v stabilnih gospodarskih razmerah. Na splošne politične razmere v rudarskih revirjih in na razvoj delavskega gibanja v njih pa ni mogla ostati brez vpliva zmanjšana zaposlenost rudarjev in njihovo izseljevanje sredi dvajsetih let.

Posledice velike svetovne gospodarske krize leta 1929 so se v naši industriji pokazale šele leta 1931. Najhujša kriza, ki sta jo spremljala tudi velika brezposelnost in poslabšanje gmotnega položaja delavstva, je bila v letih 1932 do 1934. Gospodarstvo se je začelo obnavljati šele v letih 1935 in 1936. Sledila je nova konjunktura, ki je sicer trajala do druge sve-

tovne vojne, ni pa bila tako izrazita kot v letih pred gospodarsko krizo in se je končala z novo inflacijo in gospodarsko nestabilnostjo v razmerah v začetku druge svetovne vojne. Ekonomski položaj delavstva, ki je med krizo zdrsnil na najnižjo raven, se v letih nove konjunkturi ni ustrezno izboljšal. Tudi zaposlenost je naraščala počasneje, kot bi bilo pričakovati glede na naraščanje proizvodnje. To je bilo deloma posledica racionalizacije in modernizacije proizvodnje, začetih že v letih gospodarske krize, deloma pa posledica večje delovne obremenitve delavca oziroma večjega izkoriščanja. V teh letih je bilo mezdnino in stavkovno gibanje zopet zelo številno in množično. Bilo je tudi uspešno. Delovne razmere so bile večinoma sistematsko urejene s kolektivnimi pogodbami, ki so navadno veljale za več podjetij ali vso stranko.

Gospodarska kriza je povzročala tudi večjo

koncentracijo industrijskega delavstva. Medtem ko je bilo pred krizo 57 % delavstva v industrijskih centrih okrog Ljubljane, Maribora, Celja, Kranja in v rudarskih revirjih, jih je bilo po krizi skoncentriranih v teh centrih 87,5 %. Od druge polovice 1939. leta do okupacije aprila 1941 je bilo slovensko gospodarstvo pod močnim vplivom zunanje-političnih in gospodarskih razmer druge svetovne vojne. Vsa proizvodnja je bila usmerjena na vojaške dobave in polnjenje vojaških skladišč. Zelo občutno je bilo pomanjkanje surovin iz uvoza. Jeseni leta 1940 je bila uvedena racionalizacija prehrane (enotna krušna moka, brezmesni dnevi), februarja 1941 pa vpeljane nakaznice za kruh in moko. S tem je bil izveden popoln prehod na sistem vojnega gospodarstva. Na gospodarski razvoj podjetij, zlasti pa na ekonomski položaj delavstva, so vplivali množični vpoklici na orožne vaje v teh letih.

BRATSTVO, izobraževalna društva narodnih socialistov v dvajsetih letih

ERVIN DOLENC

Uspešen razvoj socialnodemokratskih organizacij v devetdesetih letih, okrepitev katoliške stranke s krščanskosocialnim gibanjem, ter nov hud udarec, ki so ga doživeli liberalci na državnozbornih volitvah leta 1907, so narodne socialiste prisilili, da so začeli tudi sami akcijo za pridobitev delavstva. Delavske organizacije so začeli snovati po zgledu češke narodnosocialne stranke, ki se je formirala že leta 1897 proti češki socialnodemokratski stranki zlasti zaradi njenih napačnih stališč do narodnega vprašanja. Ker je znaten del češkega delavstva odklanjal vsakršno sodelovanje z Nemci, tudi s socialnimi demokrati, je imela češka narodnosocialna stranka uspehe.¹

Češki zgled narodnega socializma je pri nas našel najugodnejša tla v narodnostno mešanem Trstu. Takoj po volitvah je bila v pripravi liberalnega društva Edinost tam ustanovljena Narodna delavska organizacija NDO. Že ob ustanovitvi 18. avgusta 1907 so sklenili njeno delovno območje razširiti na vse slovensko ozemlje in Istro. Njen organizator dr. Josip Mandić je na shodih poudarjal, da je NDO le strokovna organizacija, ki se ne bo vtikala v politiko, od socialnih demokratov pa se je ločila zato, ker ne varujejo dovolj narodnosti slovenskega delavstva in preveč povzdigujejo internacionalizem.²

Kot deželna organizacija za Kranjsko je bila NDO januarja 1909 ustanovljena tudi v Ljubljani, a je bila zaradi demonstracij njene vajeenske mladine ob cesarjevem rojstnem dnevu poleti 1910 razpuščena. Močno je NDO osla-

bila osamosvojitve železniških uradnikov in delavcev, ki so leta 1909 ustanovili lastni organizaciji.

Iz zelo kritičnega stanja jo je v ponovno organizacijsko rast potegnili šele ustanovitev strokovnega tajništva marca 1912. Ob pripravah za ustanovitev nove narodne delavske organizacije v Ljubljani so se v tem času pojavile težnje, da bi si delavstvo poleg strokovne organizacije ustanovilo tudi lastno politično stranko, čemur pa je zlasti nasprotovalo vodstvo liberalne Narodno napredne stranke. Vprašanje o značaju organizacije so razčistili na shodu 10. avgusta 1912 v ljubljanskem Narodnem domu, kjer so se zavzeli za osnovanje stanovske organizacije slovenskega delavstva narodno naprednega mišljenja. Ustanovni občni zbor Narodno socialne zveze, NSZ, je sledil 6. oktobra 1912. Med drugim so si zadali nalogo, da poleg skrbi za izboljšanje delovnih razmer, gojenja narodne, stanovske in družabne zavesti ter moralnih in gmotnih podpor skrbijo tudi za strokovno in splošno izobrazbo delavcev. Različne liberalne oziroma narodne strokovne organizacije so med seboj sicer sodelovale, zaman pa so bili poskusi tržaške NDO, da postane centrala za vse strokovno gibanje te usmeritve. Sklep I. kongresa narodnih strokovnih organizacij 15. avgusta 1913 v Ljubljani, o ustanovitvi zveze vseh jugoslovanskih narodnih strokovnih organizacij je potem preprečila prva svetovna vojna.³

Liberalci so se torej v boj za delavstvo spustili tretji in tako se je tudi med delavci kazala